

GYERMEKLÉLEKTAN, JELLEM ÉS LÉLEKTANI IRRACIONALIZMUS*

Irta: JESZENSZKY ERIK (Budapest)

Székely Béla könyve röviden és világosan összefoglalja a modern gyermeklélektan — elsősorban *Freud* és *Adler* nevéhez fűződő irányainak — azon eredményeit, amelyek a gyermeknevelés tudományos alapja gyanánt szolgálhatnak. Munkája három szempontból is érdekelheti a dialektikus materializmust. A lelki élet dialektikus törvényszerűségeinek feltárása, a felnőtt ember, mint „homo politicus“ megértése, és végül az új, szociális embertípus gyermekkori nevelésének feladata szempontjából. A munka gazdag anyagot halmoz fel mindhárom tekintetben, ha az olvasóra bizza is az anyagnak a fenti szempontokból való feldolgozását.

Persze a polgári lélektan eredményeiről van szó. *Lélektani* eredményekről, amelyek, — legalább ma még — a kérdések egész sorában az önkényességnek tág területet engedő feltevéseken alapulnak, bármilyen valószínűek is legyenek egyébként ezek a feltevések és *polgári* eredményekről, amelyek a polgári társadalom viszonyai között felnövekvő gyermek lelki tényeit a polgári társadalom szükségleteiből kiindulva és a polgári szemlélet formáiban összegezik. Ezek a körülmények megállapítják e lélektan eredményeinek relativitását és kritikussá kezelésüket teszik szükségessé. De éppen erre való tekintettel külön méltánylandó érdeme a szerzőnek az, hogy a modern gyermeklélektan eredményeit magukat is csak mint többé-kevésbé elfogadható feltevéseket értékeli, ennek folytán, dogmatikus állásfoglalástól mentesen, egyaránt ismerteti *Freud* és *Adler* iskolájának ellentétes álláspontját a különböző kérdésekben, s az ezekhez való személyes állásfoglalásában óvatosságra törekszik és az, hogy, ha hangsúly nélkül is, de mindenütt rámutat azokra az eredményekre, amelyeket a szocialista pedagógia is felhasználhat.

A gyermek lelki élete dialektikáját illetőleg két összefüggést emelünk ki a könyv anyagából, amelyeknek egyben az ismeretelmélet szempontjából is jelentőségük van. Az egyik az én és a külvilág képzeleteinek a kialakulása a gyermeki lélektanban. (50—51.o.) A gyermek számára az én és a külvilág a kezdő fokon eredeti egységben jelentkezik, a gyermek ezen a fokon még nem különbözteti meg önmagát és a külvilágot. A fejlődés ennek az eredeti egységnek a külvilág és az én ellentétjeire való széthasadásában áll és pedig nem is csak akként, hogy az én képzetével *egyidejűleg* megjelenik ennek a poláris ellentéte gyanánt a külvilág képzelete is, hanem a gyermeknek „ahhoz, hogy az énhez eljusson, előbb a külvilágra kellett ráeszmélnie“, tehát az énkülvilág elválaszthatatlan ellentét-párja kialakulásában az első lelki állomás a külvilág képzetének a létrejötte. A gyermek lelki fejlődésének ez az útja az idealista ismeretelméleti felfogásokkal szemben, amelyek a külvilágtól metafizikus me-revséggel elválasztott énből, tudatból, mint egyedüli „közvetlen adottságból“ indulnak ki, a dialektikus materialista ismeretelméleti felfogást erősíti meg, amely a tudattól függetlenül létező anyagi külvilág elsődleges-ségét tanítja a tudattal szemben és az anyag fejlődésének meghatározott fokán az eredetileg egységes anyag széthasadási terméke gyanánt létrejövő tudatot a vele már ellentétként szembehelyezkedő anyagi külvilággal, a belsőt a külsővel elválaszthatatlan egységben lévőnek tekinti.

A másik — igen fontos — dialektikus összefüggés a logikai formák

* (Székely Béla: *A Te gyereked... A modern gyermeknevelés kézikönyve*, Bibliotéka kiadás, Budapest, 1934.)

lélektani fejlődése, amelynek menete összeesik egyben történeti fejlődésük menetével. (86—87, 124—130 o.) A kisgyermek „praelogikusan“ gondolkodik. „Ha egy kisgyermek fadarabot vesz elő és azzal játszik, akkor... ez a fa ő maga, de ugyanakkor az egyik percben vasút, a másik pillanatban hajó, élőlény, most itt van vele, a másik pillanatban valahol messzi máshol, nincs idő és tér, amely korlátozza...“ Ez annyit jelent, hogy a kisgyermek nem ismeri az azonosság, az ellentétesség, az okszerűség merev logikai kategóriáit, az azonosak és az ellentétesek nála átmennek egymásba, összefolynak, az egész világ számára a folyékonyság, folytonos változás, egyetemes összefüggés állapotában van, amelyben minden megtörténhetik és minden véletlenül történik meg. Könnyen felismerhetjük ebben a „világképben“ a dialektikus szemlélet meghatározott csiréit, úgyhogy ezt a „praelogikus“ gondolkodást nyugodtan nevezhetjük „praedialektikus“ gondolkodásnak is. Hasonlóan gondolkoznak a kezdetleges népek (Lévy-Brühl) és a mai felnőtt is így gondolkodik álalmában. A fejlődés innen, a tapasztalatok halmozódásával, a gyermektől a felnőtt felé vezető lélektani uton, a kezdetleges társadalmaktól a fejlettebb társadalmak felé vezető történeti uton párhuzamosan, a logikus, szabatosabban a formál-logisztikus („metafizikus“) gondolkodásmód kialakulása felé halad, amely a praedialektikus gondolkodásmód negációja. A praedialektikus világ összefolyó egysége széttrörik megmerevített, élettelen, egymással csupán külső kapcsolatban álló tagokra, egymástól mereven elválasztott azonosságokra és ellentétességekre, létre jön az okszerűség, úgyis mint a szükségszerűség mindenén uralkodó merev logikai kategóriája. Ezekben a logikai kategóriákban látja a világot a „józan emberi ész“, amely a polgári tudományban is uralkodik. De ez a metafizikus gondolkodásmód is magában hordja ellentétjét, a praedialektikus gondolkodásmódot: „A gyermek... tudatos világának kialakulása mellett lassan elhalványodik érzelmi életének praelogikus formája, de nem semmisül meg teljesen... Magunkban hordjuk ezt a felszín alatt uszó praelogikus világot... Logikus gondolkodásunk... sohasem szabadul fel ezektől a praelogikus emlékektől. A fejlődés betetőző állomása az igazi tudományos gondolkodásmód, a dialektikus gondolkodásmód kialakulása, amelyhez ma még a felnőttek közül is csak egyesek jutnak el egészen, amelyet a polgári tudomány is csak a tények kényszere alatt, öntudatlanul és részlegesen alkalmaz, s amely egy, a mai polgári társadalomnál fejlettebb társadalom fejlettebb logikájára utal. A dialektikus gondolkodásmód a merev metafizikus gondolkodásmódnak, a negációnak a negációja és mint ilyen, az egész fejlődési út eredményeivel gazdagított viszteret a kiindulópontozhoz, a folyékony praedialektikus gondolkodáshoz. A dialektikus gondolkodás csak az azonosság, ellentétesség, okszerűség, szükségszerűség logikai kategóriáinak a merevségét tagadja, tehát alkalmazza ezeket a kategóriákat, azonban úgy, hogy folyékonyvá teszi őket; az azonosságot és az ellentétességet egymásba átmenő formáknak tekinti, a szükségszerűséget feloldja a véletlenben, a véletlent a szükségszerűségben, az okszerűség formáját a kölcsönhatás formájában és a világ objektív összefüggéseinek így tökéletesített dialektikus tükröképében helyreállítja a világ egybefolyó eredeti egységét, jelenségeinek folyton változó egyetemes összefüggését, amit csiraalakban már a praedialektikus gondolkodás is ábrázolt.

A gyermeklélektan és a politikai lélektan viszonyában az a mindekelőbb tisztázandó kérdés, hogy a modern gyermeklélektan szerint már a gyermekkorban, — 5—6 éves korig — kialakult egyéniség jelleme oly vonásokat foglal-e magában, amelyek a felnőtt ember politikai magatartását is számbajövő módon befolyásolhatják? A könyv anyaga erre a

kérdésre igenlő választ ad. A környezet hatása alatt a gyermekkorban kialakuló jellemvonások között ilyenek szerepelnek: antiszociális önzés és hajlamok, bátortalanság, önbizalomhiány, passzivitás, önfegyelem hiánya, tekintélytisztélet, realitásérzék hiánya, közömbösség, szellemi korlátoltság és mindezeknek a társadalmi fejlődés szempontjából negatív tulajdonságoknak pozitív ellentétjei. Világos, hogy hasonló jellemvonások, ha egyszer létrejöttek, befolyással lehetnek a felnőtt ember politikai magatartására is. A további kérdés most már az, hogy a felsorolt és a hozzájuk hasonló egyéb, a modern gyermeklélektan szerint már a gyermekkorban kialakult lelki vonások, amelyeknek összességét kérdésünk szempontjából, „politikai jellemnek“ nevezhetjük, milyen mértékben állandók? Egyszersmindenkora meghatározzák-e a felnőtt magatartását, mint ahogy a régi örökléstan egyik iránya — és a német fasizmus fajelmélete — szerint az átörökölt tulajdonságok végzettszerűen megszabják az ember egyéniségét? vagy pedig a felnőtt környezete, tapasztalatai által többé-kevésbé, vagy teljesen megváltoztatható magatartási formák csupán? A könyv nem foglal kifejezetten állást ebben a kérdésben, de egyes megállapításai legalább is teret engednek egy oly' felfogásnak, amely a gyermekkorban kialakult egyéniség befejezettségét vallva, rászorgál az „infantil-fatalizmus“ elnevezésre („A gyermek számára végzettszerű kérdés lehet az az első környezet, ahol felnevelkedett, tehát az, hová született be, — a család.“ — „Minden, amit érünk és ami vagyunk, ami bennünk az ember: a gyermek, akit csak végtelen változatban, de mindig ugyanannak a törvénynek lelki parancsában ismétlünk meg és alkalmazunk.“ 49, 138 o.) A helyzet egyébként akkor sem változik lényegében, ha a szerző a modern polgári lélektan alapján elismerné *kivételes* esetekben vagy *kivételes* módszerek alkalmazása mellett (pld. pszichoanalitikus kezelés segítségével) az egyéniség megváltozásának a lehetőségét a felnőtt korban, mert egy ily' felfogás, éppen azáltal, hogy csak kivételeket enged meg alóla, tömegszabálynak tekintené az egyéniség végleges meghatározását a gyermekkorban. Kétségtelen azonban, hogy amint az örökléstan említett iránya a környezet jellemalakító hatásának a tagadásával, úgy ez az infantil-fatalizmus is, azáltal, hogy a környezet jellemalakító hatását a kisgyermek környezetének, — a polgári társadalomban elsősorban a családnak — a hatására korlátozza, a polgári osztályérdeknek felel meg. Mert a család a polgári társadalomban ennek szerve, ennek szellemével van telítve, (az utóbbi mindenestre teljesebben érvényes a kispolgári családra, mint a proletárcsaládra, a családnak a proletáriátusban előrehaladó felbomlása miatt is) és hierarchikus, előjogokon és tekintélyen alapuló szervezetével és nem utolsó sorban pedagógiai járatlanságával a fentebbi, a társadalmi fejlődés szempontjából negatív politikai jellemvonások kialakulását segíti elő... Ha pedig az ember politikai jellemét kisgyermekkorának elsősorban családi környezete a fentiekhez képest legalább tömegmértékben véglegesen meghatározza, ebből szükségképpen az következik, hogy az emberek, a tömegek politikai jelleme a polgári társadalomban lényegesen akadályozza a társadalmi fejlődést és így a polgári társadalmi rend megörökítése irányában hat. Amint tehát a polgári társadalom mechanizmusa automatikusan mindig újratermeli a polgári termelési viszonyokat, ép' így mindig újratermelné az e viszonyok fennmaradását szolgáló megmásíthatatlan politikai jellemvonásokat is a tömegekben, e felfogás szerint, amely így a szocializmus akadályai polgári osztályérdekű tanának modern lélektani változata gyanánt jelenik meg.

Azonban a dialektikus materializmus a politikai jellemvonások tekintetében sem áll sem az infantil-fatalizmus, sem másféle, átöröklési vagy

szociális fatalizmus álláspontján. Ha a legkevésbé sem vonja kétségbe, hogy a polgári társadalom összes szerveinek, tehát nemcsak a családnak, hanem az egyháznak, iskolának, sajtónak stb. a befolyása is a társadalmi fejlődés szempontjából negatív politikai jellemvonások kialakulása irányában hat, ahelyett, hogy ezt a befolyást legyőzhetetlennek és az annak hatása alatt létrejött politikai jellemet megváltozhatatlannak tekintené, egyenesen feladatának tűzi ki az utóbbi megváltoztatását is: „15, 20, 50 év osztályharcain és népháborúján kell keresztül mennetek, nemcsak azért, hogy megváltoztassátok a viszonyokat, hanem azért is, hogy önmagatokat megváltoztassátok.“ (Marx: Enthüllungen.) És ezt a feladatot csak azért tűzi ki, mert felismerte, hogy előrehaladása során maga a történet objektív szükségszerűséggel megvalósítja. Nem labilis lélektani feltevésekre épít, hanem rámutat a történet világos eseményeire, amelyek folyamán a dolgozó tömegek politikai jellemvonásai mind előrehaladóbb mértékben átcsapnak a társadalmi, elsősorban gazdasági viszonyok nyomására, polgári formájukból ellenétjükbe, amelyek folyamán az antiszociális önzés osztályszolidaritásba, a közömbösség politikai érdeklődésbe, a szellem tunyasága frissességébe, a tekintélytisztélet a kezdeményezése szellemébe, a realitásérzék hiánya fejlett politikai ösztönbe, az önfegyelem hiánya osztályfegyelembe, a gyávaság bátorságba, a passzivitás aktivitásba megy át. A történeti eseményeket helyesen értelmező dialektikus materializmus tehát nem tekinti, nem tekintheti az emberek, a tömegek politikai jellemét merev tulajdonságnak, amely egyedül a gyermekkori élményeknek az egyetemes társadalmi befolyástól elszigetelt terméke volna, hanem oly' hajlékony lélektani tényezőként veszi számba, amely az összes változó társadalmi befolyásnak és elsősorban a változó gazdasági viszonyok befolyásának maga is változó eredménye csupán.

Az infantil-fatalizmus és a vele rokon polgári lélektani irányok azáltal, hogy antidialektikus merevséggel és egyoldalúsággal fogják fel a jellemképződés folyamatát, a jellemet a teljes lelki valóság összefüggéseitől is elszigetelik és ennél fogva a ténylegesnél nagyobb szerepet is juttatnak néki az emberi cselekvés meghatározásánál. S éppen ezáltal egyben magát az embert is irracionális lényvé fokozzák le. Mert a jellemet ebben a felfogásban a felnőtt ember belátása és megfontolása már nem befolyásolhatja, az véglegesen kialakul a gyermekkorban. Az ember tehát jelleme, egyénisége parancsszavára cselekszik, nem belátóan, vagyis nem racionálisan, céljai észszerű szolgálatában, hanem irracionálisan, úgy amint azt egyénisége előírja, tekintet nélkül a célszerű cselekvés irányára. És e felfogás szerint maga a jellem is lényegében irracionális termék, mert egyedül a gyermekkori élmények alakítják, ezeknek a hatása pedig, legalább nagyjában, független a társadalmi célszerűségi megfontolásoktól. Így vezeti le azután a modern polgári lélektan alapján *W. Reich* a *Massenpsychologie des Faschismus*-ban a német fasiszmus hatalomrajutását a németországi tömegek irracionális alakult, érdekeik felismerését irracionálisan megakadályozó politikai jelleméből és a szociálfasiszta *De Man* egyáltalában a tömegek viselkedését irracionális ösztöneikből és érzelmeikből. S maga a tárgyalt könyv szerzője is ezt az álláspontot juttatja kifejezésre, amidőn megállapítja: „Életünk hatalmasabb fele elsüllyedt tudattalan világunkban és láthatatlan erőkkal onnan kormányozza sorsunkat.“ (139. o.) — (Vajjon tényleg nem tudná meglátni a szerző azokat az erőket, amelyek Thyssen és Krupp von Bohlen, vagy a földnélküli szegényparaszt és a munkanélküli cselekvését kormányozzák? Az azonban, hogy a valódi és világos összefüggések elhomályosodnak itt előtte, számára is bizonyítékul szolgálhatna arra nézve, hogy

a modern polgári lélektanból kiindulva nem lehet tévelygés nélkül járni a dialektikus materializmus útján.)

E felfogásokkal szemben a dialektikus materializmus azáltal, hogy a politikai jellemet az összes társadalmi befolyás és elsősorban a gazdasági viszonyok befolyása termékének tekinti és e befolyások igen fontos közvetítő szervének tartja a tapasztalatokon alapuló és elsősorban a gazdasági érdekekhez fűződő *belátást*, a politikai jellemet a célszerűségi megfontolással állandó kölcsönhatásban s ezen az alapon egységben lévőnek fogja fel és ebben a kölcsönhatásban a politikai jellemmel szemben a belátást tekinti — lélektanilag — a végső fokon meghatározó tényezőnek. Így, ha nem is vonja kétségbe, hogy a politikai jellem kialakulása irracionális hatások alatt is történik, — amelyek persze nemcsak a családi környezetből, hanem az egyéb társadalmi környezetből, különösen a felnőtt ember gazdasági környezetéből is erednek, — a politikai jellemképző hatások közül kiemeli a belátás *racionális tényezőjét*. S habár így az embert irracionális és racionális erők egységének is tekinti, — tehát nem valami „homo sapiens lombardstradarius“-féle tiszta észlénynek, — történeti cselekedetei megértésénél és előrelátásánál mint elsősorban racionális, belátó lényvel számol vele. Irracionálisan cselekvő tömegektől éppen nem is várhatná, hogy racionálisan hozzá alkalmazkassanak a társadalmi viszonyokat termelőerők elért fokához. S ezért azután akkor is, amikor annak a *lélektani* megmagyarázásáról van szó, hogy a tömegek meghatározott történeti helyzetben, a társadalmi átalakulás objektív feltételeinek fennforgása ellenére, miért nem tanúsították az érdekeiknek megfelelő magatartást, nem a tömegek *irracionálisnak* felfogott jelleméből indul ki, mint azt például W. Reich a modern polgári lélektan alapján teszi, hanem, az adott társadalmi-történeti alapon, belátásuk és belátó cselekvésük *racionális* akadályaiból.

Miért változtatják meg az emberek a társadalmi viszonyokat, ha ezek nem felelnek meg többé termelőerők állapotának? Marx Annenkoffhoz irt, 1846. dec. 28-i levelében így formulázza meg a választ erre a kérdésre: „Hogy ne legyenek kizárva az elért eredményből, hogy ne veszítsék el a civilizáció gyümölcseit.“ Mert „az emberek nem mondanak le többé arról, amit egyszer elértek.“ Az emberek cselekvésének alapja tehát érdekeik megfontolása, mérlegelése. Lemérik a különböző cselekvési lehetőségekkel járó előnyöket és hátrányokat és e mérlegelésnek megfelelően cselekednek. Ezért, ha cselekvésüket befolyásolni akarjuk, érdekeikre kell hivatkoznunk, amint azt a Kiáltvány képletes formában teszi: „nem veszíthettek egyebet, mint láncaitokat, de megnyerhetitek az egész világot.“ (A polgári „idealizmus“ ezt a felfogást megvetően *loss and profit philosophy*-nak nevezi, de azt már maga előtt is eltitkolja, hogy ez az egyéni utilitarista önzés szükségképpen átcsap a cselekvésben ellentétébe, az osztályért való legteljesebb egyéni önfeláldozásba, — amint egyáltalában a belátó egyéni cselekvés is előre nem látott és nem akart egyéni cselekvési vonal kialakulására vezet: „saját tetteik következményei tovább hajtják őket“, mint Marx a Klassenkämpfe-ben mondja. S persze a tudatos, belátó, megfontolt *egyéni* cselekvés egybeesik — az emberiség „előtörténete“ alatt — be nem látott, nem akart *történeti* eredmények bekövetkezésével.)

Azonban az érdekeket fel kell ismerni és ha az emberek végeredményben, a társadalmi viszonyok nyomása alatt, fel is ismerik érdekeiket, a megismerésnek és az annak megfelelő cselekvésnek az útja oly akadályokkal van telehintve, amelyek magának a megismerendő tárgynak, a társadalmi viszonyoknak az objektív természetéből folynak. Az irracionális lelki folyamatok tanulmányozásába elmerült modern polgári

lélektan követői egyszerre becsülik le és túl a racionális erőket az emberi lélekben. Lebecsülik őket, amikor háttérbe szorítják a cselekvés megmagyarázásánál és túlbecsülik őket, amikor azt hiszik, hogy az irracionális erők hiányában közvetlenül a társadalmi összefüggések hű tükörképét nyújtják. De a dialektikus ismeretelméletnek, amelyet persze a modern polgári lélektan nem ismer, egyik alaptétele, hogy „tótágast álló világban” élünk, hogy, mint Marx ezt a tételt a polgári gazdasági viszonyokra nézve alkalmazza: „a gazdasági viszonyok kész alakja, amint az a felszínen... megmutatkozik... igen különböző és tényleg megfordított, ellentétes a belső lényeges, de elleplezett magot képező alakjakkal... szemben.” (Kapital III. 2. 352.) Ebben a megfordított polgári világban az első közvetlen, a felszínhez fűződő tapasztalatok éppen az ellenkezőjét mutatják a belső lényeges összefüggésnek. A tapasztalatok folytonos megisméltődése és különösen e fordított világnak rendkívüli időkben, — mint a válságban — hirtelen talpraállása szükségessé ahhoz, hogy a benne élő át tudja szakítani a felszín leplező fátyolát és le tudjon hatolni a belső elrejtett magig. A német munkás számára például 1927—28-ban a társadalmi jelenségek felszíne meggyőző erővel mutatta a szocializmus felé vezető haladást a „demokratikus államkapitalizmus”-ban: a dolgozó munkások bére emelkedett, a szociálpolitika intézményei fejlődtek, a szociáldemokrata munkások közül kiemelkedett vezetők elfoglalták az állam irányítói pozícióit, a szakszervezeti vezetők helyet kaptak az állam legfontosabb gazdasági szervezeteiben és így tovább. A politikai illúzióknak ez a felszínes világa a munkások többsége számára csak a bekövetkezett válságban és a fasizmus hatalomrajutásával fedhette fel valódi rejtett lényegét, a kapitalizmus diktatúrájának fasiszta formákba való átféjlődését.

És az érdekek helyes belátása egyéb racionális akadályokba is ütközik. A szocializmus ugrásszerű megvalósulása a társadalom hirtelen leggyökeresebb átalakulását jelenti. Ilyen méretű társadalmi átalakulás lehetőségére azonban a történet nem szolgáltat példát megvalósulása előtt. Mármost az emberek hajlanak arra, hogy csak oly' események jövőbeli megvalósulásában higgyenek, amilyenek, vagy amilyenekhez hasonlók már a múltban is megvalósultak. A jövő realitása elképzeléséhez szükségük van a múlt realitása által nyújtott támpontokra. Ha pedig ezek a támpontok hiányoznak, az emberek húzódoznak attól a tantól, amely kézzelfogható gyakorlati példák helyett elméleti levezetések alapján akarja velük elfogadtatni a jövő oly' idegenszerű képét: „mindig újból visszariádnak saját céljaik határozatlan roppantságától, — míg létre nem jön az a helyzet, amely már minden visszafordulást lehetetlenné tesz és a viszonyok maguk nem kiáltják: Hic Rhodus, hic salta!” (Marx, 18. Brumaire.) Ez a tényező is, amely tehát szintén a racionális megismerés területéhez tartozik, akadályozza a tömegeket érdekeik helyes felismerésében. (Ennek a tényezőnek az ereje természetesen csökken, ha más ország erre a történeti átalakulásra már példát nyújtott, de nem szűnik meg teljesen; a propagandisztikusan meghamisítható távoli példa nem pótolhatja teljesen a közvetlen tapasztalatot.)

Továbbá a társadalmi kérdések bonyolultsága a jellembe gyökerezett tekintélytiszteltőtől teljesen függetlenül is arra indítja az embereket, hogy gondolkodásukban a náluk különbek segítségéhez forduljanak. Az emberi képességeknek meg van a maguk hierarchiája, és ennek a hierarchikus lépcsőnek a magasabb fokain nem képzelt, hanem objektíven igazolt tekintélyek állanak. A tekintélynek ez a teljesen racionális szükséglete azonban a polgári társadalomban a legnagyobb könnyűséggel vezet tévútra. A polgári társadalom a maga hivatalos elismerésével, a munkás-

arisztokrácia a munkássorsból önerőből való felemelkedés presztizsével, hamis tekintélyeket állít a tömegek elé és ezáltal akadályokat belátásuk útjába.

A helyes elmélet alapján álló gyakorlati, cselekvő állásfoglalásnak közvetlenül súlyos egyéni következményei lehetnek. Az e következményektől tartó, egészen racionális félelem is, azzal a lelki szükséglettel kapcsolatban, amely az egyéni elmélet és gyakorlat összhangját kívánja meg, megakadályozhatja a helyes belátást és a helyes egyéni elmélet helyébe oly elméletet állíthat, amely ugyan téves, de összhangban áll a kockázatok elkerülésére való gyakorlati törekvéssel. A félelem itt meghatározza teljesen öntudatlanul a gondolkodás eredményét s így, bár a racionális érdemérlelges szolgáltatásban álló tényező, irracionális formában, fel nem ismerten szabja meg az egyén magatartását.

Végül azzal kapcsolatban, hogy a belátás racionális folyamata tények megállapításán és értelmezésén épül, a polgári társadalom egész hatalmas ideológiai apparátusa teljes céltudatossággal hat abban az irányban, hogy megakadályozza a társadalmi fejlődés szempontjából lényeges tények helyes megállapítását és értelmezését. Így azután a maga részéről is a belátás racionális folyamatával szembe nem kevésbé racionális eredetű akadályokat állít.

És még ha a belátás keresztül is törte magát mindezekben az akadályokon, — amelyeket persze még egyéb racionális természetű tényezőkkel lehetne kiegészíteni, — ha tehát az egyén el is jutott érdekei helyes felismeréséhez, a félelem, az a racionális megfontolás, hogy a belátásnak megfelelő cselekvés közvetlenül egyéni előnyök elvesztésével és hátrányok vállalásával járhat, még mindig visszatartó motívum lehet az osztályérdekkel egyező cselekvés tekintetében.

Az ember tehát racionális cselekvésében a racionális természetű akadályok egész sorával találja magát szemben. A társadalmi fejlődés végül ugyan győzelemre segíti belátását ennek akadályain és a racionális osztálycselekvésbe is belekényszeríti — és pedig caeteris paribus annál gyorsabban, minél kevesebb veszíteni valója van és minél tisztábban látja, hogy viszont az egész világot megnyerheti, — a „Hic Rhodus, hic salta!“ történeti időpontja végül elkövetkezik, de a belátás és a belátó cselekvés racionális akadályai szükségszerűen lassítják az egész történeti folyamat lejátszódását.

Az emberi szellem egységénél fogva persze a tömegek politikai jellege is, amely bizonyos mértékig megszilárdult magatartási formát képvisel, szerepet játszik ebben a folyamatban és meghatározó tényezői közé irracionális elemeket visz be, amelyek szintén hátráltatják a valódi érdekeknek megfelelő cselekvést. De a politikai jellem e hatása nem önálló, ellenkezőleg, a politikai jellemvonások ilyen minősége csupán a racionális belátási folyamat elmaradott voltának vagy racionális akadályozottságának átmenetileg lerögzített fokát fejezi ki és megváltozik e folyamat előrehaladásával. A politikai jellem irracionális történeti hatása így csupán alárendelt, másodlagos, átmeneti jellegű a racionális lelki folyamatok végeredményben döntő szerepével szemben. S ezenkívül a negatív politikai jellem a maga irracionális hatása mellett is igen jelentékeny részben a polgári társadalomnak teljes céltudatossággal, racionálisan létesített terméke.

O SANCTA SIMPLICITAS: „A dalmátországi Olip nevű hajóállomáson megjelent egy nyolcvanéves paraszttasszony, aki a viteldíjat régi osztrák-magyar koronákban akarta kifizetni. Amikor a pénzt nem fogadták el, nagyon elcsodálkozott...“ (Neues Wiener Journal.)